

УДК 792.82:[7.071.2+37.091.12.011.3-051](477)Кальченко
DOI: 10.31866/2616-7646.5.1.2022.261610

**ВНЕСОК
ДИНАСТІЇ КАЛЬЧЕНКІВ
У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО
БАЛЕТНОГО
ВИКОНАВСТВА
ТА ХОРЕОГРАФІЧНОЇ
ПЕДАГОГІКИ**

**THE KALCHENKO DYNASTY'S
CONTRIBUTION
TO THE DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN BALLET
PERFORMANCE
AND CHOREOGRAPHIC
PEDAGOGY**

Білаш Ольга Сергіївна,
заслужений працівник
культури України, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-6910-2238>,
bilash.olga96@gmail.com

Olha Bilash,
Merited Culture Worker
of Ukraine, Associate Professor,
Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-6910-2238>,
bilash.olga96@gmail.com

Анотація

Мета статті – провести комплексний аналіз творчого доробку танцівниць династії Кальченків у царині вітчизняного сценічного виконавства та балетної педагогіки. **Методологія.** Для проведення дослідження застосовано такі методи: діалектичний (з метою вивчення різних етапів творчості артистів балету), типологічний (для систематизації наукової літератури та дослідницьких джерел), загальноісторичний (з метою узагальнення історичних процесів, що відбувалися у вітчизняному балетному театрі продовж другої половини ХХ – на початку ХХІ століть), порівняльний (для з'ясування спільного та відмінного у царині культурних подій українського театру на зламі історичних епох). **Наукова новизна.** Вперше розкрито артистичний і педагогічний потенціал солісток Національної опери України – заслуженої артистки УРСР Альвіни Кальченко, а також наслідувачів послідовників її виконавської та педагогічної практики – Ірини Кальченко та Катерини Кальченко. **Висновки.** А. Кальченко віддала близько 20 років творчого життя сцені Київського державного академічного театру опери та балету імені Тараса Шевченка (з 1991 р. – Національний академічний театр опери та

Abstract

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the creative work of the Kalchenko dynasty's dancers in the field of domestic stage performance and ballet pedagogy. **Research methodology.** The following methods were used to conduct the study: dialectical (to study different stages of ballet dancers), typological (to systematize scientific literature and research sources), general history (to summarize the historical processes that took place in the domestic ballet theatre during the second half of the twentieth and early twenty-first centuries), comparative (to clarify the common and differences in the field of cultural events of the Ukrainian theatre at the turn of historical epochs). **Scientific novelty.** For the first time, the artistic and pedagogical potential of the soloists of the National Opera of Ukraine – Honored Artist of the USSR Alvina Kalchenko, as well as followers of her performing and teaching practice – Iryna Kalchenko and Kateryna Kalchenko is revealed. **Conclusions.** A. Kalchenko gave about 20 years of her creative life to the stage of the Taras Shevchenko Kyiv State Academic Opera and Ballet Theatre (since 1991 – the National Academic Opera and Ballet Theatre of Ukraine named after T. Shevchenko, another

балету України ім. Т. Шевченка, інша назва – Національна опера України), створивши низку оригінальних образів у виставах світової та радянської балетної класики. Після закінчення виконавської кар'єри артистка перейшла на педагогічну та балетмейстерсько-репетиторську діяльність: близько 30 років присвятила роботі в Київському державному хореографічному училищі, виховала плеяду відомих балерин Національної опери України (О. Філіп'єва, О. Кіф'як, Т. Білецька, І. Скрипник та ін.); стала ініціатором створення дитячої хореографічної студії, яка згодом переросла в Міжнародний центр розвитку хореографічного мистецтва «Українська академія балету». Педагогічну роботу А. Кальченко підтримала її донька – Ірина Кальченко – у минулому солістка Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка. У наші дні творчу естафету династії Кальченків продовжує наймолодша її представниця – Катерина Кальченко – дипломант вітчизняних та зарубіжних міжнародних конкурсів.

Ключові слова:

Альвіна Кальченко; Ірина Кальченко; Катерина Кальченко; український балетний театр; класичний танець.

name – the National Opera of Ukraine), creating many original images in performances of the world and Soviet ballet classics. After the end of her performing career, the actress switched to teaching and choreography: she devoted about 30 years to working at the Kyiv State Choreographic School, brought up a galaxy of famous ballerinas of the National Opera of Ukraine (O. Filipieva, O. Kifiak, T. Biletska, I. Skrypnyk, etc.); initiated the creation of a children's choreographic studio, which later grew into the International Center for the Development of Choreographic Art Ukrainian Ballet Academy. A. Kalchenko's pedagogical work was supported by her daughter – Iryna Kalchenko – a former soloist of the Taras Shevchenko Kyiv State Academic Opera and Ballet Theatre. Nowadays, the creative baton of the Kalchenko dynasty is continued by its youngest representative – Kateryna Kalchenko – a prize-winner of domestic and foreign international contests.

Keywords:

Alvina Kalchenko; Iryna Kalchenko; Kateryna Kalchenko; Ukrainian Ballet Theatre; classical dance.

Актуальність теми дослідження. Історія хореографічного мистецтва нараховує чимало прикладів балетних династій, які зробили вагомий внесок у розвиток світової театральної спадщини. Варто згадати такі ушановані прізвища, як-от: Вестриси, Тальоні, Петіпа, Ніжинські, Дудинські, Кшесинські, Плісецькі, Лієпа та ін. В історичних хроніках українського балетного театру існує також чимала когорта артистів, які є членами відомих театральних родин (Писареви, Матвієнко, Путрови, Моткови та ін.). Шановане місце серед них належить династії танцівниць Кальченків: заслуженій артистці УРСР Альвіні Георгіївні Кальченко, її доньці – педагогу-хореографу Ірині Кальченко та онуці – балерині Катерині Кальченко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій довів, що в мистецтвознавчому дискурсі сформувався відгалуження, присвячено жіночому виконавству в українському балетному театрі, про що свідчить низка публікацій, зокрема В. Захарової (2017), А. Підлипської (2018), Н. Семенової (2012), Ю. Тодорюк (2017) та ін. Також слід зауважити, що вітчизняні дослідники балету все частіше обирають династичний ракурс, наприклад, О. Верховенко (2021), Л. Вишотравка (2021). Але можна стверджувати, що заявлена в статті проблематика висвітлюється вперше.

Інформація загального характеру про засновницю династії Альвіну Кальченко висвітлена в монографіях Ю. Станішевського (2002, 2012). Творчу біографію артистки подано також у біобібліографічному довіднику «Хореографічне мистецтво

України в персоналіях» В. Туркевича (1999) та довіднику «Почесні імена України – еліта держави» (Янчук та ін., 2017). Важливі відомості біографічного (особистого й творчого) характеру містить відео-інтерв'ю артистки, записане журналістами телевізійного каналу «Аллатра ТВ» 18 березня 2020 р., в якому мисткиня розповідає про свій життєвий і творчий шлях, розкриває особливості власних методологічних напрацювань у галузі балетної педагогіки (АллатРа ТВ, 2020).

Постать Ірини Кальченко менш відома сучасним мистецтвознавцям. Відомості про її сценічні здобутки можна віднайти лише в публіцистичних матеріалах театрознавців радянського (Фоменко, 1983) та раннього пострадянського (Стеблянка, 1994) періодів. Слід зазначити, що творчість Катерини Кальченко, залишається поза увагою вітчизняних дослідників. Стислу інформацію про її творчу роботу простежуємо лише на офіційному сайті Одеського національного академічного театру опери та балету.

Мета статті – провести комплексний аналіз творчого доробку танцівниць династії Кальченків у царині вітчизняного сценічного виконавства та балетної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Заслужена артистка УРСР (1971) Альвіна Герогіївна Кальченко народилася 1936 р. в м. Батумі (Грузія). Шлях у професійне хореографічне мистецтво розпочався для неї в Ризькому державному хореографічному училищі (далі – ДХУ), до якого вона, за власними споминами, потрапила доволі випадково: діти з її вулиці запропонували піти у центр міста, де набирали «у балет». «Не розуміючи до кінця про що йдеться, я теж побігла разом з ними й стала єдиною дівчинкою, яку запросили на заняття... Я довго не розуміла навіщо це мені: прогулювала репетиції, не хотіла підкорятися загальній дисципліні. Але завдяки тому, що я мала хороші балетні дані мене тримали. Лише через два роки я «втягнулася» і поступово усвідомила навіщо мені потрібен балет», – розповідала в одному з інтерв'ю артистка (АллатРа ТВ, 2020).

Після закінчення фахового осередку (клас Н. Гаврилової, вихованки славнозвісного професора А. Ваганової) у 1956 р. танцівниця була прийнята до балетної трупи Державного театру опери та балету Латвійської РСР (тепер – Латвійська національна опера). Як пригадувала А. Кальченко, під час гастролей театру в Києві в 1957 р. місто і сам театр справили на неї незабутнє враження: «Я підійшла до керівництва київської трупи і висловила своє бажання залишитися тут. Вже наступного дня мене запросили на урок з танцівниками Київського державного академічного театру опери та балету (далі – ДАТОБ) ім. Т. Шевченка. Пам'ятаю я танцювала, мені все так подобалось. А потім мені сказали, що я зарахована до колективу. Так розпочалася моя кар'єра на київській сцені» (АллатРа ТВ, 2020).

Упродовж багаторічного творчого шляху в Києві (1957–1976) А. Кальченко створила низку яскравих сценічних образів, серед яких Мехмене-Бану («Легенда про любов» А. Мелікова), Зарема («Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва), Мірта («Жізель» А. Адана), Анель («Голубий Дунай» на муз. Й. Штрауса), Русалка водяна («Лісова пісня» М. Скорульського), Вулична танцівниця («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Доля («Кармен-сюїта» Ж. Бізе – Р. Щедрина), Сванільда («Коппелія» Л. Деліба), Фея Драже («Лускунчик» П. Чайковського), Донна Анна («Камінний господар» В. Губаренка) та ін. (Швачко, 1981). Балетознавець В. Туркевич (1999) зазначав, що танець А. Кальченко «... підкоряв драматичною насиченістю й водночас легкістю, роман-

точною піднесеністю» (с. 94). Також про балерину захоплено писали й інші мистецтвознавці: «Непересічний сценічний темперамент балерини, особлива харизма завжди супроводжувалися шквалом оплесків» (Янчук та ін., 2017). Проте найвлучніше сценічний темперамент балерини описала театрознавець І. Стеблянко (1994), яка зазначала: «Неяскраві й спокійні красевиди Латвії позначилися на характері латвійських жінок – врівноважених і зовні дещо холоднуватих. Та час од часу суворе життя штормить, як хвилі Балтики. А коли вщухають пристрасті, залишаються ніжні бурштинові бризки, що досить довго випромінюють лагідність і тепло. Саме такою була на сцені й залишається у житті Альвіна Кальченко» (с. 7).

За рік до закінчення сценічної кар'єри, у 1975 р., А. Кальченко перейшла на педагогічну діяльність у Київське ДХУ, де працювала до 1988 р. (з перервами). Одночасно А. Кальченко зі статусу солістки перейшла на посаду балетмейстера-репетитора Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка, на якій вона перебувала впродовж 1979–2008 рр. (з перервами). Цьому, зокрема, сприяла здобута вища освіта на кафедрі хореографії Міжнародного слов'янського університету.

Із 1991 р. А. Кальченко проводила майстер-класи за кордоном – у США, Японії, Франції, Іспанії. 1993 р. за ініціативи артистки при Національній опері України в Києві було засновано хореографічну студію і дитячий ансамбль «Classic», вихованці якого брали участь у численних концертах, а інколи й виставах театру. Таким, наприклад, став «Танець Ману» з вистави «Баядерка» Л. Мінкуса, який виконували солістка Національної опери України й дві юні балерини – учениці студії А. Кальченко. У мистецтвознавчій рецензії вже згадуваної І. Стеблянко можемо знайти інший приклад залучення учениць А. Кальченко до роботи трупи Національної опери України: «Під звуки вальсу з “Лускунчика” П. Чайковського в оточенні шестиричних “крижинок” добра Фея (балерина Світлана Толстоп'ятова) відкривала перед маленькою героїнею, що була уособленням усіх юних глядачів, завісу в загадкову країну Балет. Чарівною паличкою викликала вона героїв казок – Червону Шапочку, Сірого Вовка, Попелюшку... Ролей вистачило всім» (Стеблянко, 1994, с. 8-9).

У 1995 р. на базі студії було створено «Українську академію балету», засновниками якої стали Ю. Станішевський, А. Кальченко та А. Лягущенко. 1996 р. колектив перетворився на самостійну творчу одиницю – Міжнародний центр розвитку хореографічного мистецтва «Українська академія балету». Особливість педагогічної методики, запропонованої А. Кальченко, полягала в тому, що, окрім класичного екзерсису, діти опановували сучасний сценічний рух у стилі модерн, елементи гімнастики та аеробіки, історико-побутовий танець і навіть індійську класичну хореографію. Академія підтримувала широкі міжнародні зв'язки з балетними школами в Італії, США, Словенії, Франції. В Італії було відкрито представництво академії в особі Катерини Кальченко (Кальвіно Пріна) (Янчук та ін., 2017).

На початку 2000-х рр. А. Кальченко стала ініціатором та організатором проведення Міжнародного конкурсу-фестивалю «Танець без кордонів», який пройшов у 2002, 2007 та 2011 роках. Учасники, об'єднані організаторською місією А. Кальченко, отримали можливість не лише презентувати мистецтво власних країн, а й обмінюватись досвідом, налагоджувати творчі контакти. За активну діяльність у сфері інтеграції української культури в європейській і світовий мистецький про-

стір А. Кальченко, як член Федерації жінок України, була удостоєна звання «Жінка року–2011» у номінаціях «Жінка-miteць» та «Посол миру» (Янчук та ін., 2017).

Упродовж всієї педагогічної кар'єри А. Кальченко виховала чимало талановитих студенток (була викладачем жіночого класу), які згодом стали провідними артистками українських та зарубіжних театрів. Серед них: Олена Філіп'єва, Тетяна Білецька, Ірина Скрипник, Наталя Іванова, Ольга Аніксенко, Катерина Кальченко, Ольга Кіф'як, Юлія Москалюк, Тетяна Андреева, Юлія Васько, Оксана Кульчицька, Ольга Онікієнко, Оксана Сторожук та інші танцівниці. Народна артистка України, провідна солістка Національної опери України Олена Філіп'єва розповідала про свого педагога: «Альвіна Георгіївна абсолютна фанатка балету... З нами вона могла займатися до ночі, поки не підбере для кожної варіацію, не відпрацює кожен штрих. Поки вона працювала з однією ученицею, ми теж повторювали за нею і так розширювали свій репертуар. Це був нестандартний підхід, працювати було дуже цікаво» (Тарасенко, 2020).

Виконавські та педагогічні традиції Альвіни Кальченко продовжила її донька – Ірина Кальченко, яка після закінчення в 1980 р. Київського ДХУ була прийнята до трупи Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка. Танцювальну кар'єру вона розпочала з невеликих класичних партій, а в 1983 р. виконала першу сольну роль – Сванільди в балеті Л. Деліба «Коппелія», за словами критиків, «привернувши увагу публіки технічною вправністю та низкою акторських знахідок» (Фоменко, 1983, с. 9). Незважаючи на успішний старт, через десять років перебування в театрі І. Кальченко залишила сцену й розпочала педагогічну діяльність в хореографічній студії А. Кальченко.

Остання стала міцним підґрунтям для формування фахової обізнаності онуки Альвіни Кальченко – Катерини, яка закінчила Українську академію танцю 2003 р. й з 2004 р. почала працювати в Національній опері України. 2005 р. танцівниця стала дипломантом конкурсу «Приз Риму» («Premio Roma»). Неодноразово гастролювала з трупю театру в багатьох європейських країнах (Франція, Італія, Іспанія, Німеччина, Греція, Швейцарія), а також виступала на провідних сценах Японії, Китаю, Канади, Мексики тощо. Окрім сольних партій, як-от: Принцеса Флорина («Спляча красуня» П. Чайковського), Амур («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), па-де-де («Жігель» А. Адана), Червоний капелюшок («Лускунчик» П. Чайковського), Принцеса («Снігова королева» на муз. П. Чайковського та ін. композиторів), Польова русалка («Лісова пісня» М. Скорульського) та ін., Катерина Кальченко виконала низку провідних партій у балетах «Білосніжка та семеро гномів» Б. Павловського та «Лілея» К. Данькевича (однойменні головні героїні). Із 2009 року працює у балетній трупі Одеського національного академічного театру опери і балету (Одеський національний академічний театр опери та балету, б.р.).

Наукова новизна публікації полягає в тому, що в ній уперше розкрито артистичний і педагогічний потенціал солісток Національної опери України – заслуженої артистки УРСР Альвіни Кальченко, а також наслідувачів її виконавської та педагогічної практики – Ірини Кальченко та Катерини Кальченко.

Висновки. Проведене наукове дослідження засвідчило, що танцівниці балетної династії Кальченків зробили важливий внесок як у розвиток виконавської складової вітчизняного балетного театру, так і в розвій балетної педагогіки.

Альвіна Кальченко віддала близько 20 років творчого життя сцені Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка, створивши низку оригінальних образів у виставах світової

та радянської балетної класики. Після закінчення виконавської кар'єри артистка перейшла на педагогічну та балетмейстерсько-репетиторську діяльність: майже 30 років присвятила роботі в Київському ДХУ, виховала плеяду відомих балерин Національної опери України (О. Філіп'єва, О. Кіф'як, Т. Білецька, І. Скрипник та ін.), стала ініціатором створення хореографічної дитячої студії, яка згодом переросла в Міжнародний центр розвитку хореографічного мистецтва «Українська академія балету». Педагогічну роботу А. Кальченко підтримала її донька – Ірина Кальченко – у минулому солістка Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка. У наші дні творчу естафету династії Кальченків продовжує наймолодша її представниця – Катерина Кальченко – дипломант вітчизняних та зарубіжних міжнародних конкурсів.

Підкреслимо, що представлена наукова тематика заслуговує на подальше вивчення, адже висвітлена в публікації діяльність творчих особистостей заслуговує на окремі дослідження з детальним аналізом їхніх мистецьких здобутків.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- АллатРа ТВ. (2020, 18 марта). *Альвина Кальченко. Живи Душой! Танец без границ. Эксклюзивное интервью на канале АЛЛАТРА ТВ* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=dGSzbQBB1Js>
- Верховенко, О. (2021). Значення творчості Роберта Візиренка-Клявіна та Дмитра Клявіна для розвитку балетного мистецтва України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво*, 4(2), 123-131. <https://doi.org/10.31866/2616-759X.4.2.2021.243239>
- Вишотравка, Л. І. (2021). Значення сценічних здобутків творчої династії Баклан для розвитку українського балету другої половини ХХ – початку ХХІ століть. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 194-198.
- Захарова, В. (2017). Артистична індивідуальність українських балерин як суб'єктів творчої діяльності. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрямок: Мистецтвознавство*, 24, 269-275.
- Одеський національний академічний театр опери та балету. (б.р.). *Катерина Кальченко*. Отримано 1 лютого 2022 з <https://operahouse.od.ua/collective/ekaterina-kalchenko/>
- Підлипська, А. М. (2018). Школа жіночого балетного виконавства Національної опери України ім. Т. Г. Шевченка. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 4, 314-317. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153106>
- Семенова, Н. (2012). Особливості втілення видатними українськими балеринами хореографічних образів національних балетних вистав ХХ ст. *Культура України*, 39, 189-195.
- Станішевський, Ю. (2002). *Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність*. Музична Україна.
- Станішевський, Ю. (2012). *Національна опера України, 2001–2011*. Музична Україна.
- Стеблянко, І. (1994). Школа для «бридких каченят». *Театрально-концертний Київ*, 7, 7-9.
- Тарасенко, Л. (2020, 29 июля). «Танец для меня – все!». *День*. <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/kultura/tanec-dlya-menya-vse>
- Тодорюк, Ю. (2017). Виконавська творчість Тетяни Таякіної в українському балеті 1970–1980-х років. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, 39, 338-345.

- Туркевич, В. (1999). *Хореографічне мистецтво України у персоналіях: Хореографи, артисти балету, композитори, диригенти, лібретисти, критики, художники*. Біографічний інститут НАН України.
- Фоменко, М. (1983). Парад на честь Терпсихори. *Театрально-концертний Київ*, 20, 8-11.
- Швачко, Т. (1981). Кальченко Альвіна Георгіївна. В Ю. Григорович (Ред.), *Балет: Енциклопедія* (с. 234). Советская энциклопедия.
- Янчук, О. С., Хоролець, Л. І., Євдокимов, В. О., Карпачова, Н. І., Степовик, Д. В., Затинайко, О. І., Матвеев, А. Ф., Шевчук, В. Я., Стеценко, К. В., Туренко, А. М., & Білейчук, Я. Я. (Ред.). (2017). *Почесні імена України – еліта держави* (Т. 4). Логос Україна. <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued4&id=1873>

REFERENCES

- AllatRa TV. (2020, March 18). *Alvina Kalchenko. Zhivi Dushoi! Tanets bez granits. Eksklyuzivnoe interv'yu na kanale ALLATRA TV* [Alvina Kalchenko. Live Soul! Dance without limits. Exclusive interview on ALLATRA TV channel] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=dGSzbQBB1Js> [in Russian].
- Fomenko, M. (1983). Parad na chest Terpsykhory [Parade in honor of Terpsichore]. *Teatralno-kontsertnyi Kyiv* [Theater and Concert Kyiv], 20, 8-11 [in Ukrainian].
- Odessa National Academic Opera and Ballet Theater. (n.d.). *Kateryna Kalchenko*. Retrieved February 1, 2022, from <https://operahouse.od.ua/collective/ekaterina-kalchenko/> [in Ukrainian].
- Pidlypska, A. (2018). Shkola zhinochoho baletnoho vykonavstva Natsionalnoi opery Ukrainy im. T. H. Shevchenka [School of women's ballet performance of the Taras Shevchenko National Opera of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* [National Academy of Culture and Arts Management Herald], 4, 314-317. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153106> [in Ukrainian].
- Semenova, N. (2012). Osoblyvosti vtilennia vydatnymi ukrainskymy balerynamy khoreografichnykh obraziv natsionalnykh baletnykh vystav XX st. [Peculiarities of incarnation by outstanding Ukrainian ballerinas of choreographic images of national ballet performances of the XX century]. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine], 39, 189-195 [in Ukrainian].
- Shvachko, T. (1981). Kalchenko Alvina Georgievna. In Yu. Grigorovich (Ed.), *Balet: Entsiklopediya* [Ballet: Encyclopedia] (p. 234). Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
- Stanishevskiy, Yu. (2002). *Natsionalnyi akademichnyi teatr opery ta baletu Ukrainy imeni Tarasa Shevchenka: Istoriia i suchasnist* [Taras Shevchenko National Academic Opera and Ballet Theater of Ukraine: History and Modernity]. Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Stanishevskiy, Yu. (2012). *Natsionalna opera Ukrainy, 2001–2011* [National Opera of Ukraine, 2001–2011]. Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Steblianko, I. (1994). Shkola dlia "brydkykh kacheniat" [School for "ugly ducklings"]. *Teatralno-kontsertnyi Kyiv* [Theater and Concert Kyiv], 7, 7-9 [in Ukrainian].
- Tarasenko, L. (2020, July 29). "Tanets dlya menya – vse!" ["Dance is everything to me!"]. *Den*. <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/kultura/tanec-dlya-menya-vse> [in Russian].
- Todoriuk, Yu. (2017). Vykonavska tvorchist Tetiany Taiakinoi v ukrainskomu baleti 1970–1980-kh rokiv [The oeuvre of Tetiana Taiakina in the Ukrainian ballet of the 1970s–1980s]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury* [Topical Problems of History, Theory and Practice of Artistic Culture], 39, 338–345 [in Ukrainian].
- Turkevych, V. (1999). *Khoreografichne mystetstvo Ukrainy u personaliyakh: Khoreografy, artysty baletu, kompozytory, dyryhenty, libretysty, krytyky, khudozhnyky* [Choreographic art of Ukraine in personalities: Choreographers, ballet dancers, composers, conductors, librettists, critics, artists]. Biografichnyi Instytut NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Verhovenko, O. (2021). Znachennia tvorchosti Roberta Vizyrenka-Kliavina ta Dmytra Kliavina dlia rozvytku baletnoho mystetstva Ukrainy druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia [The Importance of Robert Vizyrenko-Kliavin and Dmitro Kliavin's work for the development of the ballet art of Ukraine in the second half of the twentieth and the beginning of the twenty-first century]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Stsenichne mystetstvo* [Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Stage Art], 4(2), 123-131. <https://doi.org/10.31866/2616-759X.4.2.2021.243239> [in Ukrainian].
- Vyshotravka, L. (2021). Znachennia stsenichnykh zdotukiv tvorchoi dynastii Baklan dlia rozvytku ukrainskoho baletu druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolit [The significance of the stage achievements of the creative Baklan's dynasty for the development of Ukrainian ballet (second half of XX – early XXI century)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* [National Academy of Culture and Arts Management Herald], 2, 194-198. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240062> [in Ukrainian].
- Yanchuk, O., Khorolets, L., Yevdokymov, V., Karpachova, N., Stepovyk, D., Zatynaiko, O., Matvieiev, A., Shevchuk, V., Stetsenko, K., Turenko, A., & Bileichuk, Ya. (Eds.). (2017). *Pochesni imena Ukrainy – elita derzhavy* [Honorary names of Ukraine are the elite of the state] (Vol. 4). Lohos Ukraina. <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued4&id=1873> [in Ukrainian].
- Zakharova, V. (2017). Artystychna individualnist ukrainskykh baleryn yak subiektiv tvorchoi diialnosti [Artistic personality of the Ukrainian dancers as subjects of creative activity]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Napriam: Mystetstvoznavstvo* [Ukrainian Culture: The Past, Modern, Ways of Development. Branch: Art Criticism], 24, 269-275 [in Ukrainian].